

Fargen er purpur – kystlyngheivegetasjon i Norge

Liv S. Nilsen, Inger Elisabeth Måren og Oddvar Pedersen

Liv S. Nilsen (f. 1968)

Dr. scient. i vegetasjonsøkologi. Har i mange år forsket på kystlyngheiene i Trøndelag. Er ansatt ved Bioforsk Midt-Norge Kvithamar som forsker innen kulturlandskap.

Inger Elisabeth Måren (f. 1971)

Institutt for Biologi & De Naturhistoriske Samlinger, Universitetet i Bergen. Inger har nettopp avsluttet doktorgraden i planteøkologi der fokus var effekter av tradisjonell lyngheiskjøtsel på vegetasjon ved Lyngheiserenteret på Lygra. Brann og beite har vært viktige komponenter i dette gamle kulturlandskapet. Hun har spesialisert seg på vegetasjon, landskap og endringsprosesser relatert til menneskelig påvirkning. Nå jobber hun med tverrfaglige problemstillinger relatert til menneskelig påvirkning på vegetasjonen både i Himalaya og i Afrika.

Oddvar Pedersen (f. 1959)

Cand. scient (1991) i botanikk, vegetasjonsøkologi. Jobbet siden 1990 med utvikling og drift av botaniske/biologiske samlingsdatabaser ved Naturhistorisk Museum, UiO (inkl GBIF-Norge). Interesser ellers: Plantegeografi, truede arter og kulturlandskap, spesielt langs Sørlandskysten.

De menneskeskaptede kystlyngheiene i Norge utgjør en tredjedel av det totale europeiske lyngheibeltet langs Atlanterhavskysten. Røsslyng er den dominerende planten. I Norge endrer kystlyngheiene karakter fra sør til nord, fra vest til øst og fra lavland til høgereliggende områder. Arter som er vare for kulde holder seg lengst i sør og vest, mens nordover øker innslaget av nordlige og alpine arter. Kystlyngheiene er i dag sterkt truet. Den største trusselen i Norge er gjengroing på grunn av endra arealbruk. De vanligste gjengroingsartene er einer og bjørk.

Kystlynghei i Europa

De norske kystlyngheiene er en del av det europeiske kystlandskapet som strekker seg langs Atlanterhavskysten fra Portugal i sør til Lofoten i nord (Figur 1). Dette er en strekning på 3600 km; en tredjedel av dette finnes i Norge! De europeiske kystlyngheiene er et gammelt kulturlandskap med røsslyng (*Calluna vulgaris*) som den dominerende arten. Kystlyngheiene fra sør til nord har mange fellestrekk, men det er også stor regional og lokal variasjon, som skyldes forskjeller i klima, geologi, topografi og ulik bruk.

Kystlynghei i Norge

Hos oss dekker kystlynghei de ytterste kystområdene, med mildt vinterklima. Kystlynghei består hovedsakelig av lyngdominert vegetasjon som veksler mellom tørre og fuktige utforminger.

Kystlynghei finnes som regel på næringsfattig mark og ofte i mosaikk med andre naturtyper som myr, havstrand og eng. I tillegg inngår en del bart berg. Vi vet i dag at denne åpne naturtypen er et resultat av kystbefolkningens ressursbruk gjennom noen tusen år. Røsslyng (Figur 2) er vintergrønn, og denne lyngveksten, sammen med et mildt vinterklima og den tradisjonelle lyngheidriften er forutsetningen for kystlyngheienes eksistens. Røsslyng er ei brukbar fôrplante når den pleies riktig. Brenning, lyngslått og beiting var de tradisjonelle metodene i lyngheidriften, og husdyrene kunne gå ute om vinteren.

Andre vanlige lyngarter i norske kystlyngheier i tillegg til røsslyng er blåbær (*Vaccinium myrtillus*), blokkebær (*V. uliginosum*), tyttebær (*V. vitis-idaea*), krekling (*Empetrum nigrum* coll.) og mjølbbær (*Arctostaphylos uva-*

ursi). Gras- og starrarter man ofte vil finne er engkvein (*Agrostis capillaris*), gulaks (*Anthoxanthum odoratum*), smyle (*Avenella flexuosa*), kornstarr (*Carex panicea*) og bråtestarr (*C. pilulifera*). I tillegg vil en del urter som tepperot (*Potentilla erecta*), skrubbær (*Chamaepericlymenum suecicum*), blåklokke (*Campanula rotundifolia*), legeronika (*Veronica officinalis*), gullris (*Solidago virgaurea*) og tiriltunge (*Lotus corniculatus*) forekomme. Heiflette (*Hypnum jutlandicum*) og etasjemose (*Hylocomium splendens*) er vanlige moser og ofte vil også lav, særlig *Cladonia* arter, inngå.

Artsrikdommen i heiene avhenger både av beliggenhet, skjøtselshistorikk og røsslyngens alder. Nybrent lynghei med lyng i pionerfasen inneholder en del urter og gras, mens gammel lynghei ofte er meget artsfattige og karakterisert av et velutviklet mosedekke.

I Norge endrer kystlyngheiene karakterer fra sør til nord, fra vest til øst og fra lavland til høgereliggende områder. Arter som er vare for kulde holder seg lengst i sør eller vest, mens i nord kommer det inn nordlige- og alpine arter.

Kystlyngheiene gror igjen og biologiske og kulturhistoriske verdier er i ferd med å gå tapt. Vanlige gjengroingsarter i hele landet er bjørk (*Betula* spp.) og einer (*Juniperus communis*). Sitkagran (*Picea sitchensis*), som er en fremmed art i Norge, viser stor evne til å spre seg naturlig fra frø ut i lyngheia. Dette problemet ser ut til å tilta i tiden fremover fordi mange av de plantefeltene som ble anlagt i forrige århundre nå er gamle nok til å produsere store mengder frø. Når skog blir etablert blir den lyselskende røsslyngen fort utkonkurrert av mer skyggetålende arter og

vi mister de karakteristiske lyngheiplantene som også har lignende krav til lysforhold som røsslyngen.

Figur 1
Kystlyngheieutbredelsen i Europa rundt 1800. I dag er under 20 % av disse arealene å betrakte som fortsatt kystlyngheivegetasjon (fra Haaland 2002).

Figur 2
Røsslyng (*Calluna vulgaris*) er den dominerende lyngheiplanten. Foto: Liv S. Nilsen

Figur 3
Utbredelseskart for artene
a) klokkesøte (*Gentiana pneumonanthe*), b) purpurlyng (*Erica cinerea*) og c) klokkelyg (*Erica tetralix*) i Norge. Kartene er utarbeidet av Oddvar Pedersen, på basis av belegg fra alle norske, offentlige herbarier, samt krysslister fra samlingene i Oslo, Kristiansand og Trondheim.

Gjengroing truer de karakteristiske lyngheiene

Figur 4
Klokkesøte (*Gentiana pneumonanthe*) er en sjelden art som finnes i lyngheivegetasjon lengst sør i Norge. Foto: Oddvar Pedersen

De norske kystlyngheiene er nå klassifiserte som «svært trua» under EUs Habitatdirektiv, og Nordisk Ministerråd har gitt Norge ansvar for de nordlige kystlyngheiene.

Heiene i sør

Landskapet langs sørkysten, kupert og med smådaler på kryss og tvers, gjorde at heilandskapet selv i kystlyngheienes gullalder, var et fragmentert landskap. Bare på Lista og Jæren var det større, flatere areal med kystlynghei.

I dag er landskapet selvsagt enda mer fragmentert, de flate lyngheiene på Lista og Jæren er nesten helt borte, ellers er heiene stort sett grodd til med skog og gjengroinga i sør går gjerne raskere enn ellers i landet. Men fortsatt skjottes noe lynghei, spesielt i Dalane i Rogaland, noe på Lista-heiene og ellers spredt i skjærgårdssona langs Sørlandskysten.

Våre sørligste lyngheier inneholder fortsatt spennende planter. Det meste av heiene i sør er relativt tørr kystlynghei, fukthei er sjeldnere. Disse fuktige heiene inneholder et fargerikt element, den vakre, blå klokkesøta (*Gentiana pneumonanthe*; Figur 3a og Figur 4). Den finnes i lynghei bare langs kysten fra Lindesnes til Stavanger. Den finnes også i indre Østfold og et par steder i indre Telemark og Aust-Agder, men er her knyttet til vannbredder og myr.

I sørhellende lyngheier på litt næringsrikere grunn kan det komme inn en del urter i lyngheiene, for eksempel blodstorkenebb (*Geranium sanguini-*

neum), fagerperikum (*Hypericum pulchrum*) og kystmaure (*Galium saxatile*), foruten en av de mest utpregete sørlendinger i norsk flora: firtann (*Teucrium scorodonia*). Den finnes hovedsakelig i sørvendte skogkanter og noe innover i eikeskogen, men går flere steder også ut i lyngheia. Firtann er en art som overlever skog- og lyngbrann svært bra, men dessverre kjenner vi i dag ikke forekomster i velskjøtta lynghei.

På Lista og Jæren finnes det fortsatt noe igjen av en spesiell type lynghei: Lyngheia som er et suksesjonstrinn i sanddynelandskapet, på veien fra marehalmdyne til skog. Fire-fem arter dominerer gjerne i disse heiene: Røsslyng, krekling, krypvier (*Salix repens*), marehalm (*Ammophila arenaria*) og sandstarr (*Carex arenaria*). Marehalm blir sjeldnere og sjeldnere i disse heiene ettersom tida går og avstanden fra sjøen øker. I tillegg finnes gjerne arter som rødsvingel, gulmaure (*Galium verum*), gjeldkarve (*Pimpinella saxifraga*) og tiriltunge. Når disse sandige lyngheiene på Lista eroderes av vind, kommer den flotte og svært sjeldne grasarten sandskjegg (*Corynephorus canescens*) raskt inn. Sandskjegg finnes i dag bare i sanddynene på Lista og ved Mandal. Dvergsmyle (*Aira praecox*) og sandkarse (*Teesdalia nudicaulis*) kan også dukke opp på slike eroderte steder.

Gjengroing i sør

De sørlige kystlyngheiene er på mange måter under et større press enn heiene lenger nord. Kysten her er i større grad enn ellers i landet blitt et fritidslandskap, hvor småbruk har blitt lagt ned og stykket ut til fritidseiendommer. Klimaet i sør – og kanskje ikke minst – økende nitrogen-gjødsling med nedbøren gjør at gjengroingen skjer foruroligende raskt.

Figur 5
Gyvel (*Cytisus scoparius*) er en gjengroingsart i sør, her fra Einarneset, Farsund. Foto: Per Arild Aarrestad

Som ellers i landet er det einer og bjørk som først kommer inn, men etter hvert er det nok eika (*Quercus* spp.) som i stor grad kommer til å overta lyngheienes plass her sør.

Det er ellers foruroligende å se at lyngheia også stedvis invaderes av en rekke fremmede arter, både fra plantefelt og fra hager. I tillegg til sitkagran som allerede et problem, er høstberberiss (*Berberis thunbergii*) og diverse mispelarter (*Cotoneaster* spp.) i ferd med å bli det, spesielt nær bebyggelse.

En skummel, men flott gjengroer er gyvel (*Cytisus scoparius*; Figur 5). Gyvel er muligens en opprinnelig vill plante i norsk flora, men helt sikre er vi ikke. Det er tidlige funn (1890-årene) fra i kystheiene øst for Åna-Sira i Flekkefjord, hvor den også har fått et lokalt navn: tyberis. Arten finnes fortsatt spredt i dette området. Til Lista, kom den med menneskenes hjelp. Den ble plantet ut som naturlig nitrogen-gjødsling i unge barplantefelt på Statens planteskole på Kjørrefjord omkring 1900. Gyvelen har nitrogenfikserende knoller på røttene. Fra Kjørrefjord har den spredt seg over store deler av Lista-halvøya (Farsund kommune), spesielt var spredningen under krigen stor, da den også kom ut i sandige lyngheier, spesielt på Einars-

Lyngheia kan være et suksesjonstrinn i sanddynelandskapet, på veien fra marehalmdyne til skog

Kjerneområdet til kystlynghei i Norge finner vi i det ytre beltet langs kysten fra Rogaland i sør til Møre og Romsdal i nord

neset. Her har den virkelig slått seg opp og forvandlet lynghei til den rene maquis. Arten er her blitt et forvaltningsproblem, på den ene siden er den definitivt en fremmed art på Lista som ødelegger lyngheia (ved gjengroing og nitrogengjødsling), attpåtil i i et kjerneområde. På den andre side er den et flott og eksotisk element, og er for sikkerhets skyld valgt til Farsunds kommuneblomst. Forvaltningsmålet i øyeblikket er å beholde hovedbestanden i ei li, men forsøke å holde den borte fra resten av området.

Heiene i vest

Man sier gjerne at kjerneområdet til kystlynghei i Norge finnes i det ytre beltet langs kysten fra Rogaland i sør til Møre og Romsdal i nord. Det er også her lyngheiene har størst utstrekning i vest-øst retning. Vi har en klar gradient fra de ytre kystområdene og inn i fjordene. Artsmangfoldet i heiene synker fra vest mot øst fordi de klart vestlige artene faller ut.

Kystlyngheiene langs Vestlandskysten dominerer i dag de ytterste øyene og deler av de ytre fjordstrøkene. Utbredelsen for om lag 100 år siden derimot, gikk mye lenger inn i fjordene, i områder som nå er gjengrodd med

Figur 6
Purpurlyng (*Erica cinerea*) finnes i de norske kystlyngheiene nord til Sunnmøre. Foto: Liv Guri Velle

småskog. Generelt kan vi si at vi finner arter som har høye krav til fuktighet og lang vekstsesong i lynghei. Vi finner derimot få arter som er varmekjære, men noen arter som purpurlyng (*Erica cinerea*) (Figur 3b, og Figur 6) er frostømfintlig, og finnes bare i en smal stripe helt ytterst på kysten nord til Sunnmøre. Dette er områder som har en gjennomsnittlig januartemperatur på over +2°C. Innslaget av termofile (varmekjære) arter avtar langs kysten, og fra Sunnmøre og nordover blir også det vestlige elementet sterkt redusert, mens innslaget av nordlige arter og fjellarter øker.

En annen viktig art i tillegg til røsslyng som inngår i lyngheiene i vest er klokkeling (*Erica tetralix*) (Figur 3c og Figur 7). Denne arten vokser noe fuktigere enn røsslyngen og har en mer vestlig utbredelse i Norge. Bregnen bjønnkam (*Blechnum spicant*) har også en vestlig utbredelse og går inn i åpen hei sammen med røsslyngen og andre bærlyngarter. For en rekke arter med vestlig utbredelse i Norge, utgjør kystlyngheiene det viktigste habitatet, som for urtene vestlandsvikke (*Vicia orobus*), lyngøyentrøst (*Euphrasia micrantha*), fagerperikum (*Hypericum pulchrum*), kystmyrklegg (*Pedicularis sylvatica*), heiblåfjær (*Polygala serpyllifolia*), kystmaure (*Galium saxatile*), og graminoidene heifrytle (*Luzula multiflora* ssp. *congesta*), heisiv (*Juncus squarrosus*) og heistarr (*Carex binervis*).

Det er få av artene som inngår i vestlig lynghei som er rødlistede eller spesielle av andre grunner. Et unntak er artene irsk kystlyrklegg (*Pedicularis sylvatica* ssp. *hibernica*) og mosene torvsåtemose (*Campylopus pyriformis*), brannmose (*Leptodontium flexi-*

folium), nipdraugmose (*Anastrophyllum joergensenii*) og heiskjeggmose (*Barbilophozia rube-scens*). Det finnes derimot arter av stor bevaringsverdi i naturtyper som kulturbetinget eng, havstrand og berg i kystlyngheilandskapet. Eksempler på arter som inngår her er hinnebregne (*Hymenophyllum wilsonii*), havburkne (*Aspleniummarinum marinum*), hjortetunge (*A. scolopendrium*) og kystblåstjerne (*Scilla verna*).

Gjengroing i vest

Naturlig spredning av stedegne trær som bjørk og einer pga. opphørt skjøtsel, og spredning av innførte arter som buskfuru og sitkagran fra plantefelt er en stor trussel for heiene også i vest. Det biologiske mangfoldet blir således endret ved at de lyskrevende artene i lyngheien blir utkonkurrert og erstattet av mer skygetålende skogsarter.

Einstape (*Pteridium aquilinum*) er en bregne som trives godt i lyngheien, men som på sikt utkonkurrerer røsslyngen ved at den skaper skygge som røsslyngen ikke klarer å leve under. Før i tiden ble den slått og brukt som strø under dyrene i fjøset. I dag brukes den ikke og invaderer gjerne lysåpne utmarksarealer. I lyngheien kan den også øke i omfang, selv med aktiv skjøtsel. Denne bregnen har nemlig mye næring opplagret i underjordiske organer og tåler godt en brann. I de nybrente områdene er den ofte den første arten som skyter opp av jorda fra disse underjordiske organene og den nyttegjør seg raskt av de frigitte næringsstoffene som brannen har etterlatt seg (Figur 8). Når bregnen først har etablert seg, skygger den fort ut andre plantearter, og lyngheiertene forsvinner ut. Einstape er vanskelig å bekjempe, men det er mulig

å redusere den kraftig ved å slå den enten en eller to ganger i sommersesongen. Prinsippet ligger i å pine ut de underjordiske organene slik at planten mister sin konkurransekraft og avtar i utbredelse.

Heiene i nord

I nord (Trøndelagsfylkene og Nordland) sørger mye nedbør og lågere temperaturer til at fukthei dominerer. Her er ofte torvdybden flere desimeter, og overgangen mot myr er glidende. Nordover blir krekling mer og mer vanlig, og den kan ofte ha høyere dekning enn røsslyng. Dette kan være et problem i områder med vinterbeiting da krekling har mye lågere beiteverdi enn hva røsslyng har. Sammen med de vanlige gras- og starrartene, vil slåttestarr (*Carex nigra*) være en viktig art. Ofte kommer også torvull (*Eriopho-*

Figur 7

Klokkelyng (*Erica tetralix*) er vanlig i de norske lyngheiene i sør og vest, men blir mer sjelden nord for Trøndelag. Foto: Oddvar Pedersen

I nord er det fukthei som dominerer

Figur 8

Einstape (*Pteridium aquilinum*) er en problemart i norske heier i sør og vest.

Foto: Inger E. Måren

Nordover øker innslaget av kalkrike heier

Figur 9

Molte (*Rubus chamaemorus*) er en art som er vanlig i fuktheiene i nord.

Foto: Inger E. Måren

rum vaginatum) inn i de fuktigste partiene. Lenger sør er dette arter som ikke vil opptre i lynghei. I tillegg kommer det inn en del nordlige og alpine arter som dvergbjørk (*Betula nana*), rypebær (*Arctous alpinus*), greplyng (*Loiselurea procumbens*) og molte (*Rubus chamaemorus*) som ikke er vanlige i heiene lenger sør. Fra Trøn-

delag er det blant annet kjent at lyngheiene ble brent for å få mer molte. Molte (Figur 9) er nemlig en art som i de første årene etter brann vil øke i mengde og dermed gi bedre molteavlinger.

Tørrhei er mindre vanlig i nord, og vil først og fremst opptre i sørhellingene hvor mikroklimaet blir noe bedre og i

Figur 10
 Gran (*Picea abies*) er en art som opptrer naturlig langs Trøndelagskysten. Her vil den ofte ha en mer horisontal enn vertikal vekstform. Foto: Liv S. Nilsen

områder med tynn torv. Mjølbbær er en karakteristisk art for de tørre heiene og andelen urter og gras som tepperot, engkvein og rødsvingel øker. De typiske fuktartene vil mangle her.

Fattige bergarter dominerer langs kysten, men nordover finnes innslag av mer kalkrike bergarter. I tillegg kan skjellsand være tilstede, og når den blåser opp i heia, kan kalkrik jord opptre også i områder med fattige bergarter. I slike områder vil det utvikles rike heier med innslag av flere kalkkrevende arter som svarttopp (*Bartsia alpina*), reinrose (*Dryas octopetala*), vill-lin (*Linum catharticum*), fjellfrøstjerne (*Thalictrum alpinum*), hårstarr (*Carex capillaris*) og blåstarr (*C. flacca*). Også noen orkideer som rødflangre (*Epipac-*

tis atrorubens) stortveblad, (*Listera ovata*) og vårmarihånd (*Orchis mascula*) kan inngå.

Gjengroing i nord

Einer er ofte den første gjengroingsarten i tørrhei og rikhei, mens bjørk og ørevier (*Salix aurita*) er de vanligste gjengroingsartene i fuktigere heier. Stedvis kan også osp (*Populus tremula*) og rogn (*Sorbus aucuparia*) forekomme. I tillegg blir spredning av sitkagran en økende trussel også i våre nordligste heier. I Trøndelag finnes gran (*Picea abies*) naturlig helt ned til fjæresteinene. Her inntar grana ofte en krypende vekstform (Figur 10), men kan også vokse seg ganske høy i mer beskytta områder.